

CZIGÁNY ILDIKÓ

AZ OPERASZERZŐ VIVALDI ÉS FERRARA

Vivaldi és az opera műfaja

Antonio Vivaldi nevét hallva elsősorban talán legismertebb műve, a *Négy évszak* című hegedűverseny-ciklus jut eszünkbe. Valóban, az *Il prete rossó*ként is ismert zeneszerző elsősorban koncertjei, a hangszeres zenében megvalósított újításai által vált népszerűvé.

Mikor azonban szülővárosa, Velence is megismerte és felfedezte a *dramma per musica* csodáját, a város lakói – akik egyébként is kedvelték a díszes felvonulásokat, álarcos multságokat – oly módon vették birtokukba a zenedrámai ábrázolás új lehetőségeit, hogy hamarosan minden más várost megelőzve vált az a műfaj központjává. 1637-ben a San Cassiano-templomot környező városrészben a Tron család palotájában operaházat nyitott, ahová belépti díj ellenében bárki bejuthatott. Néhány évtizeddel később már hét ilyen színház működött a városban, és új foglalkozási ág született, az operavállalkozóé. Előfordult, hogy egyszerre három zeneszerző dolgozott ugyanazon a darabon, mindegyikük egy másik felvonáson, vagy régebbi művekből vettek kölcsön, sőt idegen kompozíciókból raktak össze rövid idő alatt egy előadást. 1680 és 1700 között Velencében 150 operát adtak elő, évente nagyjából 7–8 művet. 1700–1743-ig – tehát körülbelül Vivaldi alkotó korszakában – 432-t, évente mintegy 10 művet.¹ Az a kor, amelyben Vivaldi belenőtt a velencei operai életbe, hogy utóbb színigazgatóvá is váljék, a piac helyzetéből ítélve tehát elsősorban a rutinszerű operatermelésnek kedvezett. Mikor Vivaldi első operáját bemutatták, már 35 éves volt, európai hírvé hangszeres komponista, pedagógus és karmester. Operáitól is valami rendkívülit vártak, de a csalódott fogadtatás többek között azzal az előítélettel is magyarázható, hogy ráütötték a hangszeres komponista bélyegét, aki nem lehet képes arra is, hogy vokális műveket írjon. Ez a fajta ítélet két olyan ismert hangszeres komponistától – Johann Joachim Quantztól és Giuseppe Tartinitől – származik, akik nem írtak színpadi műveket.² Úgy látszik, Velencében sem voltak bizalommal Vivaldi színpadi képességei iránt, mivel az első megbízás Vicenzából érkezett. Az *Ottone in Villa* című opera, melyet 1713-ban mutattak be, nagy siker lehetett, több felújításáról is tudunk. Valószínűleg ennek a sikernek köszönhető, hogy a következő évben már velencei színház, a Sant'Angelo mutatta be *Orlando finto pazzo* című operáját. Vivaldi gyorsan feltalálhatta magát a színházi környezetben, mert 1715-ben Offenbach már vállalkozónak nevezi.³ Az a gyors fordulat, amellyel Vivaldi impresz-

¹ KOLNEDER 1982, 241–242.

² Uo., 248–249.

³ Uo., 245.

szárióvá lett, a korabeli helyzetből adódott. A zeneszerző távolról sem volt az opera vagy operaelőadás legfontosabb személye, még nevét sem említették mindig, és rangsorban messze az énekesek, táncosok, sőt a színpadmester, díszletmester, fővilágosító mögött állt. Általában úgy történt, hogy bizonyos számú előadás csembaló mellőli vezényletét kikötötte magának, mivel a karmesteri honorárium kárpótolta valamenynyire a zeneszerzői munkáért. Ha művéből bevételre akart szert tenni, csaknem elkerülhetetlen volt, hogy a vállalkozást magának kellett kézbe vennie. Úgy látszik, Vivaldi nagymértékben rendelkezett a szükséges szervező készséggel és az ehhez nélkülözhetetlen üzleti szellemmel. Nem tudni, mennyire rendszeresen tevékenykedett impresszárióként, de valószínűleg elsősorban Velencén kívül állította színre műveit, többnyire saját rendezésben. Összesen 48 operáját ismerjük, ezek az 1713–1739-es évek között oszlanak meg, a mester tehát huszonhét év alatt évente átlagosan két operát írt. A művekhez és azok előadásaihoz forrásul szolgál a ránk maradt 19 partitúra, továbbá szövegekönyvek, melyeket akkoriban a szövegíró rendszerint kinyomtatott, és egy pártfogónak ajánlott, néhány esetben pedig beszámolókat olyan művek előadásáról, amelyekről sem partitúra, sem szövegekönyv nem maradt.⁴ Vivaldi olykor egy régebbi művét dolgozta át, más alkalommal régebbi saját vagy idegen művekből vett át részleteket, de előfordult, hogy csak egy felvonás erejéig vett részt a kompozícióban, így a nézetek, vajon önálló művel állunk-e szemben vagy sem, szintén eltérhetnek. A már említett, 1713-ban Vicenzában bemutatott első operát számos velencei, a Sant’Angelóban és a San Moisèben színpadra állított zenés színpadi mű követte. Az 1718–1724 közötti időszakban Firenzében, Mantovában, Milánóban, Rómában, majd 1725-től ismét többnyire Velencében és Veronában láthatta a közönség műveit. Utolsó operája, melynek 1738-as, velencei bemutatójáról tudunk, a *Feraspe*.⁵ Utóbbi és a már korábban említett első, a Sant’Angelóban bemutatott *Orlando finto pazzo*, valamint az 1727-ben bemutatott *Orlando* – más-más apropóból ugyan – Vivaldinak a korabeli ferrarai operajátszás mestereivel, támogatóival való szoros együttműködésére világítanak rá.

Grazio Braccioli librettói

Az *Orlando finto pazzo* szövegekönyve Grazio Braccioli librettista munkája. Az 1682-ben Ferrarában született, jogi végzettségű Braccioli első szövegekönyvét megzenésítő operát szülővárosában mutatták be 1710-ben *Crisippo* címmel.⁶ A következő évadtól egészen 1715-ig librettóit a velencei Teatro Sant’Angelo számára írta, melynek impresszáriója 1714-től Vivaldi volt. Együttműködésükben két operát mutattak be

⁴ KOLNEDER 1982, 254–261; TALBOT 1984, 240–242.

⁵ KOLNEDER 1982, 26.

⁶ Zene: Floriano ARRESTI, Teatro Bonacossi.

Orlando furioso címmel, melyet Vivaldi 1724-ben átdolgozott, és *Orlando* címmel vitt színre. Ugyancsak az Orlando-témát dolgozzák fel a Boiardo és Ariosto műveiből kiinduló, 1714-ben színpadra állított, már említett *Orlando finto pazzo* és a *Rodomonte sdegnato*, mely a *Furioso* egyik epizódját alakítja át a korabeli velencei operaházak közönségének ízlése szerint. Braccioli, aki a ferrarai Intrepido, a római Infecondo Akadémiák tagja, valamint a ferrarai egyetem jogi karának lektora volt, librettók írásán kívül egyéb irodalmi tevékenységet is folytatott.⁷ A Biblioteca Ariosteában őriznek egy 1712-ben kiadott, a korabeli velencei festészettel foglalkozó kiadványt, melynek szerzője a ferrarai librettista (*Alla pittura veneziana*, 1712–1728), illetve egy akadémiai disszertációt *Circa l'unità del luogo nelle tragedie* címmel, melyet 1725-ben Velencében publikáltak a kiadó megjelölése nélkül.⁸ Az Ariosto-rajongó Braccioli témaválasztása nem újdonság az operairódalomban. A legfrissebb zenetudományi kutatások eredményei szerint a reneszánsz lovageposz kalandos történeteit a Seicento 43, míg az azt követő század 96 szöveggönyve dolgozta fel.⁹ Ezek egy része csak lazán – Ariosto nevét, a *Furioso* egyes szereplőit említve – köthető a forrásműhöz. A Vivaldi által megzenésített *Orlando finto pazzo* Boiardo *Orlando innamorato*-ját dolgozza fel.¹⁰ Braccioli – gyakorlott szöveggönyvíróként – ügyesen alakította ki a cselekményt a drámai fokozás és színpadi hatás jegyében. A sokszoros szerelmi bonyodalom a – részben álöltözetben fellépő – hét szereplő között Ersilla tündérkirálynő birodalmának *Varázsfuvola*-szerű környezetében játszódik. A szereplők körét papnők, templomszolgák, nimfák és faunok kórusai bővítik. Az 1727-ben bemutatott Vivaldi-opera, az *Orlando*¹¹ – mely Braccioli korábbi, Ristori által megzenésített librettójának feldolgozása – Alcina szigetén játszódik. Különlegessége, hogy a címszereplőt – akinek örülési jelenete az opera kulcsjelenete – a forrásmű szatirikus ábrázolásával szemben valódi hősként mutatja be, aki megküzd riválisával, Medoróval, hogy elnyerje Angelica szerelmét.

A Feraspe és a ferrarai kudarc

A *Feraspe* Vivaldi késői, 1738-ban Velencében színpadra állított operája a zeneszerző ferrarai impresszáriós tevékenységének végét hozta el. Az 1736 októberétől 1739 januárjáig tartó, Guido Bentivoglio márkival folytatott levelezéséből tudjuk, hogy Vivaldi több operájának bemutatóját is szervezte a Teatro Bonacossiban. A Ferrará-

⁷ CAVICCHI 1994, 314.

⁸ Uo., 315.

⁹ ANDERSON 2017, 2221–2235.

¹⁰ <http://opac.braidense.it/bid/MUS0011666> (2022. 01. 13.)

¹¹ <http://www.bibliotecamusica.it/cmbm/viewschedatwbca.asp?path=/cmbm/images/ripro/libretti/05/Lo05553/> (2022. 01. 13.)

ban élő, a művészetek pártfogójaként ismert Bentivoglio támogatásával az 1737-es karneváli évadban a *Demetrio* és az *L'Alessandro nell'Indie* című operákat adták elő, mindkettőt Hasse és Vivaldi zenéjével. Az 1739-es, ugyancsak karneváli évad műsorán immár egy önálló operája, a *Siroe re di Persia* szerepelt, és – mint az a levelezésből kiderül – tervben volt a *Feraspe* bemutatása is.¹² Bentivoglio saját impresszárióját, Bollani abbét küldte Velencébe azzal a céllal, hogy Vivaldival egy különösen jó operatársulatot szervezzenek a Bonacossiban előadandó operákhoz.¹³ Vivaldi azonban – mivel szerződése a San Cassianóhoz kötötte – nem tudott személyesen jelen lenni a két tervezett opera, a már említett *Demetrio* és a *L'Alessandro nelle Indie* előkészületi munkáiban, de megírta Bentivogliónak, hogy az operák recitativóit átdolgozta, és a librettók néhány ponton történő átírását is javasolta, melyhez a márki hozzájárulását kérte.¹⁴ Bentivoglio nagylelkű támogatását azonban csak az 1737-es évad végéig élvezhette: a márki egy novemberi levélben tudatta vele, hogy Tomaso Ruffo, Ferrara bíborosa megtiltotta, hogy Vivaldi végre Ferrarába utazhasson. Ennek oka a zeneszerző Anna Girò énekesnővel való kapcsolata.¹⁵ Vivaldi kétségbeesetten kérte támogatója közbenjárását, de ő válaszlevelében a közös munka végét erősítette meg.¹⁶ Egy két évvel későbbi, 1739. januárban kelt Vivaldi-levél a *Siroe* és a *Farnace* ferrarai bukásának hírérl ír, és a zeneszerző utolsó próbálkozása annak érdekében, hogy hírnévét a ferrarai közönség körében Bentivoglio segítségével visszaszerezze.

Ferrara és a zenés színház hagyományai

A Teatro Bonacossit Pinamonte Bonacossi gróf alapította 1662-ben. A felújított épületben – valószínűleg azért is, mert a gróf kiváló lovas hírében állt – operaelőadásokon kívül lovagi tornákat is tartottak. A viszonylag kis alapterületű, fából épült színház nézőterét 19 emeleti páholy vette körül. Az 1662-es nyitó előadáson Giovanni Legrenzi operája hangozott el *Nino il Giusto* címmel Ippolito Bentivoglio librettójára.¹⁷ A Bonacossi leginkább a karneváli, ritkábban az őszi évadban tartotta előadásait: különlegesen sikeresek voltak az 1773-as és 1786-os évek, amikor dupla évadot tudtak szervezni. Kezdetben kizárólag opera seriákat tartottak repertoáron, majd az 1746–49 közötti években nápolyi vígoperákat, *drammi giocosíkat*. 1787-től a Teatro Bonacossi mellett egy másik ferrarai nemesi család által működtetett zenés színház, a Teatro Scroffa is megkezdte működését, amely a Bonacosséhoz hasonlóan belépőjegyes

¹² TALBOT 1984, 89.

¹³ Uo., 84.

¹⁴ Uo., 84–85.

¹⁵ Uo., 87.

¹⁶ Uo., 88.

¹⁷ BINASCHI 2002, 285.

előadásokat tartott. A városi arisztokrácia mindezek mellett privát operaelőadásokat is tartott többek között a palazzo Bevilaquában és a palazzo Miroglióban, továbbá a Ferrara terein fellépő vándortársulatok előadásai tették olyannyira változatosá a zenés színházi életet, hogy egy korabeli krónikás egyenesen kis Velencének titulálta azt.¹⁸ A Bonacossit az 1800-as években többször felújították, bővítették, majd egy jelentős átalakítás után 1922-ben nyílt újra a mostani, Teatro Ristori néven.¹⁹ Ferrara zenei élete, zenés színházai nem véletlenül vonzották Vivaldit mint zeneszerzőt és mint impresszáriót. Az opera műfaj születésétől jelentős szerepet játszó város kiváló librettistájával, Grazio Bracciolival való együttműködésének köszönhető többek között operaszerzői és szervezői sikereinek kezdete, mely különös módon ugyanitt ér véget Guido Bentivoglio támogatása ellenére.

¹⁸ FABBRI 2002, XXII.

¹⁹ BINASCHI 2002, 292.